

Mischke, Wojciech

„Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego”, Józef Dobosz, Poznań 1995 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 91/3, 480-482

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Józef Dobosz, *Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego*, seria: „Publikacje Instytutu Historii UAM”, nr 2, Poznań 1995, s. 254.

Dzieła sztuki tylko w szczególnych przypadkach potrafią własnym głosem opowiedzieć swoje dzieje. Przeważnie jednak pozostają niemym świadectwem przeszłości i nie są zdolne wskazać osób, które zainicjowały ich powstanie. Z pomocą w ustaleniu fundatorów spieszą źródła pisane: dokumentowe i narracyjne. W badaniach nad nimi historyk sztuki spotyka się z historykiem, który dysponuje wyspecjalizowanymi metodami oceny wiarygodności i interpretacji przekazu utrwalonego pismem. Często historyk podejmuje studia nad poczynaniami fundacyjnymi, ale sięgając po ich wyniki trzeba pamiętać o rzymskiej maksymie *si duo faciunt idem, non est idem*¹; historyk fundacji rozumie znacznie szerzej niż historyk sztuki i pojęciem tym obejmuje wszelkie nadania majątkowe umożliwiające funkcjonowanie danej instytucji, a nie tylko te ograniczające się do sfinansowania budowli lub dzieła sztuki.

Sygnalizowana tu publikacja Józefa Dobosza jest skróconą wersją dysertacji doktorskiej (1991), która we fragmentach została już udostępniona czytelnikom². Praca składa się z zasadniczych czterech rozdziałów, dzielących się na mniejsze wyodrębnione fragmenty. W rozdziale pierwszym „Średniowieczne świadectwa działalności fundacyjnej Kazimierza Sprawiedliwego” (s. 19–62) autor porządkuje bazę heurystyczną swych rozważań w trzy grupy: Dokumenty; Źródła narracyjne, które stanowią *Translatio S. Floriani* oraz „Roczniki” i *Liber beneficiorum* Jana Długosza; oraz Źródła materialne, w której to grupie autor wyróżnił Posadzkę wiślicką i „pozostałe źródła architektoniczno–archeologiczne” (opactwa cysterskie w Sulejowie i Jędrzejowie, kolegiaty w Opatowie, Sandomierzu i p. w. św. Floriana w Krakowie oraz kościołki w Kazimierzu Dolnym i w Zagości). Rozdział drugi „Fundacje i nadania Kazimierza Sprawiedliwego” (s. 63–125) przynosi zestawienie donacji księcia wraz z ich kartograficznym ujęciem (il. na s. 124). Wśród instytucji obdarzonych książęcymi donacjami autor w wydzielonych podrozdziałach wyeksponował dwie ich grupy — opactwa cysterskie oraz kościoły kolegiackie. W rozdziale trzecim „Motywy i okoliczności działań fundacyjnych księcia Kazimierza” (s. 127–157) autor usystematyzował je w trzy grupy: motywów społeczno–religijnych, politycznych i cywilizacyjnych, zaś w rozdziale czwartym „Krańców osób współdziałających z Kazimierzem Sprawiedliwym w fundacjach na rzecz Kościoła” (s. 159–208) zebrał mini studia genealogiczno–biograficzne poświęcone dziesięciu postaciom XII–wiecznej Polski. Rozważania swe podsumował w „Zakończeniu” (s. 209–217) i dopełnił obszernym zestawieniem bibliograficznym (s. 221–239), angielskim streszczeniem (s. 241–243) oraz indeksem rejestrującym łącznie nazwy osobowe i miejscowe.

Praca odznacza się logiczną kompozycją: od zestawienia bazy źródłowej autor przechodzi do nakreślenia pełnego obrazu książęcej szczytowości, by na tej podstawie zrekonstruować proces historyczny kształtujący tę sferę aktywności władcy. Dla historyka sztuki szczególnie cenna jest przeprowadzona przez J. Dobosza krytyka źródeł pisanych, w tym dyskusja nad autentycznością poszczególnych dokumentów podsumowująca dotychczasowe badania i przynosząca propozycje nowych rozstrzygnięć. Te partie studium zasługują na szczególnie wnikliwą lekturę i wykorzystanie w dalszych badaniach³. Na tle niewątpliwych osiągnięć w erudycyjnej krytyce

¹ Ocenę omówionej tu publikacji z pozycji historyka przedstawił już B. Śliwiński, *Na marginesie działalności fundacyjnej Kazimierza Sprawiedliwego. Książę krakowski a kultury św. Wojciecha i św. Floriana*, „Roczniki Historyczne” t. LXI, 1995, s. 174–178; a także A. Teterycz, *KH t. CIV*, 1998, nr 4, s. 68–71.

² J. Dobosz, *Najstarsze świadectwa działalności fundacyjnej Kazimierza Sprawiedliwego*, *SŻr.* t. XXXV, 1994, s. 65–77.

³ W świetle najnowszych publikacji jako szczególnie ważny rysuje się postulat przewartościowania dotychczasowych sądów na temat Trzemesznej (J. Chudziakowa, *Klasztor w Trzemesznie w świetle najnowszych badań*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej w Dąbrowie Niemodlińskiej w dniach 4–6 XI 1993 przez Instytut Historii WSP w Opolu i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego*, pod. red. A. Pobóg–Lenartowicz i M. Derwicha, Opole 1995, s. 365–372; A. Hołas, *Dwie bazyliki romańskie w Trzemesznie*, [w:] *Gniezno. Studia i Materiały Historyczne* t. IV, 1995, s. 179–190; M. Wiewióra, *Próba rekonstrukcji etapów budowy klasztoru kanoników regularnych w Trzemesznie*, [w:] *Z badań nad dziejami klasztorów w Polsce*, „Archeologia Historica Polonona” t. II, 1995, s. 145–179; J. Chudziakowa, *Kościół opacki w Trzemesznie — próba rekonstrukcji faz rozwojowych*, ibidem, s. 133–144; eadem, *Romański kościół Kanoników Regularnych w Trzemesznie*, [w:] *Ars sine scientia nihil est. Księga ofiarowana Profesorowi Zygmuntowi*

źródeł pisanych zastrzeżenia, które nasuwają się podczas lektury książki, są drugoplanowe i dotyczą luk bibliograficznych, a nie samego meritum wywodu. Jednakże z uwagi na potencjalny krąg użytkowników studium, obejmujący zarówno historyków, jak i historyków sztuki, pominięcie publikacji dopełniających wnioski autora może czytelników dezorientować.

Z jednej więc strony autor odwołując się do „źródeł materialnych” pominął szereg nowszych opracowań. Dla historyka sztuki dotarcie do nich nie stanowi żadnego problemu, lecz historyk może nie być z nimi zaznajomiony. I tak z dawniejszej literatury poświęconej Posadzce wiślickiej — określanej przez autora jako najważniejszy obiekt związany z Kazimierzem Sprawiedliwym — studia Lecha Kalinowskiego dostępne są także w nowszym przedruku, gdzie monografista zestawiał dalszą literaturę poświęconą temu zabytkowi i podjął polemikę z opiniami sformułowanymi po ukazaniu się pierwodruków⁴. W ostatnich latach znacznie ożywiły się zainteresowania kościołem św. Marcina w Opatowie i domniemywaną obecnością w nim templariuszy, lecz argumenty zebrane przez Andrzeja Tomaszewskiego oraz podsumowanie dyskusji dokonane przez Marię Starnawską nie znalazło odbicia w omawianej książce (wykorzystana w niej literatura sięga jednak roku 1993)⁵. Także nowsze badania nad joannitami w Zagości — przedstawione przeze mnie w streszczeniu — autor pominał⁶. Syntetyczne ujęcie dziejów polskiej sztuki romańskiej pióra Zygmunta Świechowskiego autor przytacza jedynie w wersji angielskiej, pomijając wydania oryginalne⁷. Jakkolwiek autor nie podejmuje szczegółowych studiów nad sposobami spożytkowania książęcej hojności i opartym na niej procesie inwestycyjnym, to warto przypomnieć studium Tadeusza Laliaka na ten temat⁸, gdyż pozwala ono na pogłębienie rekonstrukcji praktyk fundacyjnych. Wypada także podważyć twierdzenie autora o braku pełniejszych badań nad fundacjami Piotra Włosta i przypomnieć pominięte przezeń studium Tomasza Huberta Orłowskiego⁹.

Z drugiej zaś strony także zestawienie literatury historycznej nie zostało w pełni zaktualizowane. Szczególnie dotkliwą luką jest pominięcie książki Marka L. Wójcika poświęconej genealogii Gryfów, która — po wykorzystanych przez autora studiach Janusza Bieniaka i Jerzego Rajmana¹⁰ — przynosi nową propozycję

Świechowskiemu, Warszawa 1997, s. 55–60), co może doprowadzić do zmiany oceny roli Kazimierza Sprawiedliwego w powstaniu tego ośrodka, rekonstruowanej na podstawie falsyfikatu dyplomu Mieszka Starego (cf. J. Dobosz, *Dokument Mieszka III Starego dla kanoników regularnych w Trzemesznie (28 kwietnia 1145 r.)*, [w:] *Ars sine scientia nihil est*, s. 87–106).

⁴ L. Kalinowski, *Postscriptum* [do: *Romańska posadzka z rytami figuralnymi w krypcie kolegiaty wiślickiej*] w zbiorze prac autora: *Speculum artis. Treści dzieła sztuki średniowiecza i renesansu*, Warszawa 1989, s. 213–214; idem *Postscriptum* [do: „*Hi conculari querunt*”, czyli kto pragnie być deptany na posadzce wiślickiej?], ibidem, s. 226.

⁵ A. Tomaszewski, *Sub habitu templariorum — porta occidentalis ecclesiae Opatoviensis*, [w:] *Kultura średniowiecza i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesiątolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 295–303; M. Starnawska, *Wiadomości Długosza o templariuszach i joannitach*, ibidem, s. 471–476. Studium J. Hauzińskiego o (*Templariusze w Małopolsce — legenda czy rzeczywistość?*, [w:] *Polska, Prusy, Ruś. Rozprawy ofiarowane prof. zw. dr. hab. Janowi Powierskiemu w trzydziestolecie pracy naukowej*, pod red. B. Śliwińskiego i G. G. G. G. G. G., Gdańsk 1995, s. 71–76) autor nie mógł wykorzystać.

⁶ W. Miśchke, *Kościół Joannitów w Zagości*, „Sprawozdania. Wydział Nauk o Sztuce [PTPN]”, nr 108, 1991, s. 47–50. Już po ukazaniu się omawianej książki został opublikowany artykuł M. Smolińskiego o (*Geneza joannitów zagojskich w świetle początków zakonu w Niemczech, Czechach i na Morawach oraz związków rodzinnych Kazimierza Sprawiedliwego*, [w:] *Władcy, mnisi, rycerze*, pod red. B. Śliwińskiego i G. G. G. G. G., Gdańsk 1996, s. 225–251), który podkreśla rolę Kazimierza Sprawiedliwego w sprowadzeniu szpitalników do Małopolski.

⁷ Z. Świechowski, *Romanesque Art in Poland*, Warsaw 1983; wydania polskie: *Sztuka romańska w Polsce*, Warszawa 1982, wyd. 2, Warszawa 1990.

⁸ T. Laliak, *Uwagi o finansowaniu budownictwa murowanego w Polsce do początku XIII wieku*, KHKM t. XV, 1967, s. 55–74.

⁹ T. H. Orłowski, *Czy Piotr Włost zbudował 70 kościołów? Z początków mecenatu artystycznego w dwunastowiecznej Polsce*, [w:] *Mecenas — kolekcjoner — odbiorca*, Warszawa 1984, s. 39–54. cf. także badania W. Korty skoncentrowane na jednej z fundacji Piotra Włosta (*Tajemnice góry Ślęży*, Katowice 1988).

¹⁰ J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII w. Cz. III A: Arbitrzy książąt — krągrodziny Piotra Włostowica*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów t. IV*, 1990, s. 13–107. W tej sprawie cf. L. Kajzer, *Jeszcze o 70 kościołach fundacji Piotra Włostowica (uwagi na marginesie studium Janusza Bieniaka)*, KHKM t. XXXIX, 1991, nr 2, s. 177–185. Cf. także J. Rajmana, *Dominus — comes — princeps. Studia o Jaksach w XII wieku*, SH t. XXXIII 1990, z. 3–4, s. 347–369. Przeciwnie stanowisko zajął G. Labuda, *Okolo datacji dokumentów fundacyjnych klasztoru premonstratensów w Grobi (1159, 1168?, 1177–1179). Przyczynek do dyskusji nad identyfikacją Jaksów*, [w:] *Personae, colligationes, facta*, Toruń 1991, s. 13–25.

rozwiązania „zagadki Jaksy”¹¹, a jej przemilczenia nie można usprawiedliwiać krytycznymi uwagami Jacka Laberscheka¹².

Do rangi aksjomatów polskiej historiografii urosła teza o nowatorskich rozstrzygnięciach tzw. testamentu Bolesława Krzywoustego regulującego następstwo tronu według starszeństwa w całym rodzie. Odwołuje się do niej także autor. Tymczasem pojawiło się odmienne odczytanie przekazu o postanowieniach Bolesława Krzywoustego¹³ i historyk sztuki chętnie poznałby opinie historyków na temat koncepcji tak rewolucjonizującej wizję narodowej przeszłości.

Godzi się także odnotować druk rozprawy Józefa Szymańskiego z 1964 r., poświęconej zagadnieniu wspólnot kanonicznych w Małopolsce, a znanej z publikacji wielu fragmentarycznych studiów (wykorzystanych przez autora), lecz dopiero teraz udostępnionej w całości¹⁴.

Zestawiona powyżej addenda bibliograficzna nie powinna jednak przysłonić faktu, że praca Józefa Dobosza stanowi dla historyka sztuki lekturę pouczającą. Na pierwszy plan wysuwa się — podniesione już na tym miejscu jako niezaprzeczalny walor rozprawy — zagadnienie krytyki źródeł pisanych obrazujących ofiarności księcia dla instytucji kościelnych. Autor położył też zasługi na polu interpretacji dzieł sztuki precyzując identyfikację osób przedstawionych na Posadźce wiślickiej, w tym zwłaszcza żony Kazimierza Sprawiedliwego Heleny, księżniczki znojemskiej. Jej postać kieruje uwagę ku tradycjom artystycznym i fundatorskim dworu morawskiego i otwiera nowe perspektywy badań nad wiślickim rytmem. W sumie otrzymaliśmy więc do ręki rozprawę przynoszącą ważne rozstrzygnięcia oraz inspirującą do dalszych poszukiwań badawczych.

Wojciech Mischke
Oficyna „Cracovia”
Kraków

Martin Buber, *Gog i Magog. Kronika chasydzka*, przełożył i wstępem opatrzył Jan Gawarewicz. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. XIX, 250.

„Osobliwa to książka. Zaliczenie jej do określonego gatunku literackiego nastęrcza ogromne trudności. Być może nastęrczało je też samemu autorowi i dlatego opatrzył swe dzieło podtytułem «Kronika». Nie jest to powieść — Ale nie jest to też dzieło historyczne” — pisze we wstępie tłumacz, wyróżniając cztery warstwy: powieściową, historyczną, socjologiczną i filozoficzną. Wielość warstw znaczeniowych powodowała rozliczne trudności przekładu, które mógł przezwyciężyć dzięki temu, że jest znawcą filozofii, socjologii i historii. Przedmowa zawiera, obok wyjaśnienia niektórych kwestii związanych z przekładem (m.in. dotyczy to sentencji cytowanych z Biblii), charakterystykę chasydyzmu, niezbędną dla czytelników niezbyt zorientowanych w problematyce. Istotnym jej uzupełnieniem jest fragment książki Buber o mitycy żydowskiej. Zwrócić jednak należy uwagę, że jest to interpretacja uważana przez niektórych uczonych za obraz wyidealizowany, a w każdym

¹¹ M. L. Wójcik, *Ród Gryfitów do końca XIII wieku. Pochodzenie — genealogia — rozsiedlenie*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 1482, „Historia” t. CVII, Wrocław 1993. Ostatnio dyskusję wokół Jaksów podsumował i nowe przesłanki wskazał J. Wentaw pracy, która nie mogła być autorowi dostępna: *Jaksa z Miechowa i krakowskie tablice paschalne*, SH r. XXXIX, 1996, z. 1, s. 3–13.

¹² J. Laberschek, *Gryfowie Kromotowscy w średniowieczu*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” t. III (XIV), 1997, s. 13–30; ad rem: s. 13–14.

¹³ E. Rymar, *Primogenitura zasadą regulującą następstwo w ustawie sukcesyjnej Bolesława Krzywoustego*, „Sobótka” t. XLVIII, 1993, nr 1, s. 1–16.

¹⁴ J. Szymański, *Kanonikat świecki w Małopolsce od końca XI do połowy XIII wieku*, Lublin 1995. Książki tej autor nie mógł wykorzystać w swej pracy, tak więc przywołaniem jej nie czynię — co oczywiste — żadnego zarzutu.